

Projectnummer: 411-08-502

Tijdvak: 2009-2010

Titel project: Reviewstudie leraar-leerlingrelaties, schools leren van leerlingen en welbevinden van leraren

Hoofdaanvrager: dr. Helma Koomen (Universiteit van Amsterdam)

Uitvoerders: dr. Jantine Spilt, drs. Debora Roorda, prof. Frans Oort (Universiteit van Amsterdam) en dr. Jochem Thijs (Universiteit Utrecht)

Publieksrapportage

Onderzoek naar affectieve relaties van leraren met *individuele* leerlingen

Het belang van de leraar-leerlingrelatie voor de schoolcarrière van leerlingen is lange tijd onderbelicht gebleven. Onderzoek was primair gericht op didactische kwaliteiten van de leraar. De laatste twee decennia is er echter in toenemende mate belangstelling voor interpersoonlijke en affectieve aspecten. Inmiddels is in de internationale literatuur veelvuldig aangetoond dat leraar-leerlingrelaties als dyadische systemen een unieke invloed hebben op zowel affectieve als cognitieve opbrengsten bij leerlingen. Om een goed overzicht te kunnen bieden van de resultaten van eerder onderzoek is een meta-analyse uitgevoerd naar de verbanden tussen affectieve kenmerken van de leraar-leerlingrelatie en (taak)betrokkenheid en feitelijke leerprestaties van leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs.

De kwaliteit van relaties met individuele leerlingen wordt niet alleen verondersteld van belang te zijn voor leerlingen, maar ook voor leraren. Onderzoek naar verbanden met het psychologisch functioneren en welbevinden van leraren is relevant met het oog op de professionele ontwikkeling van leraren en de preventie van burnout. In een verkennende reviewstudie zijn daarom noties, bevindingen en lacunes in de internationale literatuur geïnventariseerd die betrekking hebben op het verband tussen leraar-leerlingrelaties en het subjectieve welbevinden van leraren. Er wordt een hypothetisch model voorgesteld dat richting kan geven aan toekomstig onderzoek.

Leeropbrengsten van leerlingen

Uit eerder onderzoek blijkt dat de kwaliteit van de relatie tussen leraren en individuele leerlingen verband houdt met diverse aspecten van het functioneren van leerlingen op school, waaronder sociaal functioneren, gedragsproblemen, betrokkenheid bij leeractiviteiten en leerprestaties. Deze meta-analyse richt zich op betrokkenheid en leren. De invloed van de leraar-leerlingrelatie is zowel in het primair- als in het voortgezet onderwijs onderzocht en deze onderzoeken verschillen in theoretisch kader en methodologie. Studies naar relaties met jongere kinderen zijn overwegend gebaseerd op de gehechtheidstheorie en maken veelal gebruik van leerkrachtrapportage en soms van onafhankelijke observatoren. Onderzoeken naar relaties met oudere kinderen en adolescenten maken over het algemeen gebruik van vragenlijsten ingevuld door leerlingen en zijn vaak gebaseerd op de zelf-determinatietheorie of de sociale netwerktheorie. In beide onderwijstypen is naast

correlationeel onderzoek ook longitudinaal onderzoek verricht. Hoewel de meeste studies empirisch bewijs leveren voor het belang van de affectieve leraar-leerlingrelatie, verschillen studies onderling in de sterkte van de gevonden verbanden. Om een zo goed mogelijke schatting te maken van het verband tussen leraar-leerling relaties en schools leren, werd een meta-analyse uitgevoerd. Daarnaast zijn de effecten van diverse moderatoren getoetst, die verschillen in de sterkte van verbanden tussen studies zouden kunnen verklaren. Zo is onder andere onderzocht of de resultaten van onderzoeken in het primair onderwijs verschillen van die in het voortgezet onderwijs.

In deze meta-analyse worden de resultaten van 99 studies in de internationale literatuur (in totaal 129.423 leerlingen) samengevat. Van deze studies zijn er 63 uitgevoerd in het primair onderwijs en 31 in het voortgezet onderwijs; 5 studies bevatten zowel basisschoolleerlingen als middelbare scholieren. De meta-analyse richt zich specifiek op de *affectieve* kwaliteit van relaties van leraren met *individuele* leerlingen en dus niet op leraarstijlen. Betreffende de affectieve kwaliteit wordt onderscheid gemaakt tussen positieve (bv. nabijheid, ondersteuning) en negatieve aspecten van relaties (bv. conflict). Positieve en negatieve aspecten van de leraar-leerlingrelatie vormen de predictoren in de meta-analyse, betrokkenheid en leerprestaties de uitkomstmaten. Betrokkenheid (Engels: engagement) omvat zowel gedragsmatige, emotionele als cognitieve aspecten.

De resultaten geven aan dat zowel positieve als negatieve aspecten van de leraar-leerlingrelatie van belang zijn voor de schoolse betrokkenheid en de leerprestaties van leerlingen. Verbanden met betrokkenheid (correlaties van .39 voor positieve en -.32 voor negatieve relaties) waren sterker dan verbanden met leerprestaties (correlaties van .16 voor positieve en -.15 voor negatieve relaties). Daarnaast werden er verschillen gevonden tussen studies uitgevoerd in het primair en voortgezet onderwijs. Negatieve relaties hadden meer invloed op de betrokkenheid en prestaties van leerlingen in het primair onderwijs, terwijl positieve relaties een grotere impact hadden in het voortgezet onderwijs. Verder bleek dat leraar-leerlingrelaties vooral belangrijk zijn voor de betrokkenheid en prestaties van leerlingen uit hogere groepen of klassen en voor leerlingen uit een laag sociaaleconomisch milieu. Zowel positieve als negatieve relaties met de leraar hadden meer effect op de betrokkenheid in school van jongens, terwijl het verband (van positieve relaties) met prestaties sterker was voor meisjes. Negatieve relaties met de leraar bleken een sterkere (ongunstige) impact te hebben op kinderen met leerproblemen dan op andere kinderen. Van positieve relaties werd een vergelijkbare gunstige invloed niet gevonden. De etnische achtergrond van de leerlingen bleek weinig invloed te hebben. Er werd alleen een sterker effect gevonden van positieve relaties met de leraar op de prestaties van leerlingen uit etnische minderheidsgroepen. In de meta-analyse is daarnaast ook aandacht besteed aan de invloed van leraar- (seks, etniciteit en ervaring) en studiekekenmerken (onderzoeksdesign, meetinstrumenten en studiekwaliteit) op het verband tussen leraar-leerlingrelaties en leergedrag.

Deze bevindingen bevestigen dat affectieve relaties tussen leraren en leerlingen een betekenisvolle factor zijn in de beïnvloeding van leergedrag en leeropbrengsten. Voor de onderwijspraktijk betekent dit dat het van belang is om positieve relaties tussen leraren en leerlingen te stimuleren en in te grijpen in

conflictueuze relaties. Hieraan kan nog worden toegevoegd dat het stimuleren van positieve relaties vooral van belang lijkt in het voortgezet onderwijs, terwijl interventie in negatieve relaties prioriteit vraagt in het primair onderwijs.

Welbevinden van leraren

Dat relaties met individuele leerlingen invloed hebben op het subjectieve welbevinden van leraren wordt algemeen verondersteld, maar empirisch onderzoek hiernaar is schaars en uitsluitend correlationeel van aard. De handvol kwantitatieve studies die beschikbaar is, suggereren kleine, maar betekenisvolle verbanden tussen de leraar-leerlingrelatie enerzijds en het psychologisch functioneren van leraren (self-efficacy gevoelens en depressieve klachten) anderzijds. Kwalitatief onderzoek ondersteunt deze bevindingen en wijst uit dat leraren in sterke mate voldoening en zingeving ontleen aan persoonlijke relaties met individuele leerlingen, terwijl ongunstige relaties negatieve emoties oproepen. Verschillende onderzoekers stellen dan ook dat de professionele ontwikkeling van een leraar niet los gezien kan worden van zijn of haar persoonlijke ontwikkeling. Deze verwevenheid tussen professioneel en persoonlijk functioneren maakt leraren kwetsbaar, zoals ook gesignaleerd wordt in andere verzorgende beroepsgroepen. Dit wordt veelal als een verklaring gezien voor de relatief hoge percentages burnout in het onderwijs.

Een verklaring voor de behoefte van leraren aan affectieve relaties met leerlingen kan gezocht worden in de universele behoefte van de mens aan verbondenheid en relatie, zoals beschreven in onder andere de zelf-determinatietheorie en de gehechtheidstheorie. Mensen hebben een fundamentele psychologische behoefte aan sociale verbondenheid en betekenisvolle, plezierige interacties met anderen met wie ze relatief veel tijd doorbrengen. Gezien de tijd die leraren doorbrengen met hun leerlingen, lijkt het aannemelijk dat juist relaties met individuele leerlingen, naast relaties met collega's op het werk, substantieel bijdragen aan de bevrediging van deze behoefte.

In navolging van de literatuur over ouder-kindrelaties wordt tevens verondersteld dat leraren hun ervaringen en relaties met leerlingen internaliseren op basis van veelvuldige, dagelijkse interacties met leerlingen. Er is enige evidentie dat leraren mentale representaties van hun relaties met individuele leerlingen vormen die gevoelens en gedachten over de eigen persoon ("the self"), de leerling ("the other") en de onderlinge relatie ("the self-other relationship") omvatten. Analoog aan ouder-kindonderzoek wordt aangenomen dat deze mentale representaties, veelal via onbewuste processen, medebepalend zijn voor de dagelijkse omgang met specifieke leerlingen en de ervaring van discrete emoties gedurende deze interacties. Volgens het Model van Stress en Coping van Lazarus (1991) is het de aanhoudende ervaring van negatieve emoties in reactie op externe stressoren die gevoelens van werkstress veroorzaakt. Bij langdurig problematisch verloopende leraar-leerling interacties is er een risico op rigide beeldvorming en geïnternaliseerd negatief affect over (de relatie met) de leerling. Dit kan leiden tot verhevigde, negatieve emotionele reacties in dagelijkse interacties met de leerling en een verhoogd risico op een negatieve spiraal van toenemende conflictueuze interacties en negatieve emoties. Volgens het model van Lazarus zijn het deze aanhoudende negatieve emoties die op termijn kunnen leiden tot emotionele uitputting en burnout.

Onderzoekers die zijn geïnteresseerd in de stressbeleving van leraren hebben vooral de nadruk gelegd op de mate van probleemgedrag in de klas als voorspeller van negatieve emoties en werkstress. Echter, leraren zien grote verschillen tussen leerlingen in dezelfde klas en ook de mate waarin probleemgedrag stress oproept verschilt per (zorg)leerling. Er zijn aanwijzingen dat niet probleemgedrag in het algemeen, maar probleemgedrag dat leidt tot een conflictueuze *relatie* met de leerling bijdraagt aan werkstress bij leraren. De reviewstudie beschrijft hoe dit relationele perspectief het verband tussen de percepties van leraren van probleemgedrag bij leerlingen en werkstress kan verhelderen. Beargumenteerd wordt dat mentale representaties van relaties met leerlingen betere voorspellers zijn van werkstress dan percepties van enkel probleemgedrag. Vanuit het oogpunt van interventie is het van belang om op te merken dat mentale representaties van relaties weliswaar stabiel zijn, maar niet onveranderlijk. Stimulering van bewustwording en zelfreflectie van leraren lijken in dit verband relevante interventies.

De verschillende bevindingen worden schematisch en enigszins vereenvoudigd weergegeven in een hypothetisch model. Dit model laat zien dat de mentale representaties van relaties met specifieke leerlingen de emotionele reacties van leraren in concrete situaties met leerlingen beïnvloeden wat op termijn een verandering in het welbevinden van leraren teweeg kan brengen. Op basis van de review worden vier aandachtspunten voor vervolgonderzoek gepresenteerd. Ten eerste wordt het dyadische perspectief onderstreept. Los van een gemiddeld niveau van probleemgedrag in een klas, kan een conflictueuze relatie met een enkele leerling al een aanzienlijke bron van stress vormen voor een leerkracht. Ten tweede wordt, gebaseerd op de gehechtheidbenadering, aangeraden om gebruik te maken van indirecte instrumenten zoals diepte-interviews (i.t.t. enkel vragenlijstonderzoek) om meer inzicht te verwerven in de mentale representaties die leraren vormen van relaties met individuele leerlingen. Ten derde wordt geadviseerd om de invloed van deze mentale representaties op de ervaring van discrete emoties in kaart te brengen. Ten vierde wordt geconcludeerd dat longitudinaal en experimenteel onderzoek nodig is om de veronderstelde causale verbanden te toetsen.

Ten slotte

Het is niet mogelijk om op basis van de gepresenteerde reviewstudies conclusies te trekken over oorzaak en gevolg. Onderzoek ondersteunt zowel het causale effect van leraar-leerlingrelaties op het functioneren van leerlingen als wederkerige verbanden. Hoewel onderzoek naar het effect van deze relaties op het welbevinden van leraren nog in de kinderschoenen staat, mag verwacht worden dat dit verband eveneens bidirectioneel is. Daarnaast tonen beide reviewstudies aan dat er nog veel lacunes in kennis zijn en dat vervolgonderzoek naar onderliggende processen noodzakelijk is.

Ondanks deze beperkingen, wijzen beide reviews uit dat meer systematische aandacht en zorg voor affectieve relaties tussen leraren en individuele leerlingen binnen scholen winst oplevert voor zowel leerlingen als leraren. Het mes lijkt aan twee kanten te snijden: Leeropbrengsten worden vergroot doordat leerlingen meer betrokken zijn en daarnaast zijn er indirecte effecten te verwachten via het (psychologisch) functioneren en welbevinden van leraren.